Andrzej Radwan, Aleksander Wadoń

Kapitał ludzki w rolnictwie zachodniopomorskim i jego wyniki produkcyjno-ekonomiczne : na przykładzie gminy Bierzwnik

Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania 8, 325-333

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

Andrzej Radwan
Aleksander Wadoń

KAPITAŁ LUDZKI W ROLNICTWIE ZACHODNIOPOMORSKIM I JEGO WYNIKI PRODUKCYJNO-EKONOMICZNE (NA PRZYKŁADZIE GMINY BIERZWNIK)

Wprowadzenie

Gmina Bierzwnik położona w południowej części województwa zachodniopomorskiego, w powiecie choszczeńskim, należy do mezoregionu znajdującego się pomiędzy dwiema równinami sandrowymi – Gorzowską i Drawską na Pojezierzu Dobiegniewskim i Równiną Drawską. Na obszarze mezoregionu znajduje się Drawieński Park Narodowy, a osobliwością terenów wiejskich gminy zajmującej 239 km kw., jest występowanie 38 jezior z dwoma największymi: Wielkie Wyrwy i Bierzwnik, liczącymi każdy z osobna nieznacznie ponad 200 ha. Gmina wyróżnia się dużą lesistością, 51,3% powierzchni stanowią lasy z przewagą drzewostanów sosnowo-dębowych. Na użytki rolne przypada zaledwie 35,5% powierzchni. Gminę wyróżnia na tle województwa najniższa gęstość zaludnienia wynosząca 20 osób na km kw., przy liczbie mieszkańców 4795 osób[1]. W kraju średnia gęstość zaludnienia na obszarach wiejskich wynosi 50 osób, a w woj. zachodniopomorskim 24 osoby[2]. Obecnie na terenie gminy występują 664 gospodarstwa rolne o silnie spolaryzowanej strukturze obszarowej – w grupie do 2 ha ich jest ok. 27%, a powyżej 15 ha – 19%. Przeciętny obszar gospodarstw indywidual-

[1] *Przemiany demograficzne w województwie zachodniopomorskim w latach 2002-2006*, US, Szczecin 2007.

[2] *Charakterystyka obszarów wiejskich w 2005 r.*, GUS, US, Olsztyn 2006.

nych, będących dominującą formą własności, wynosi ok. 16 ha. W strukturze użytkowania gruntów występuje zdecydowana przewaga zbóż – 85%, ziemniaki i warzywa stanowią 12%, na pozostałe uprawy, głównie rośliny pastewne, przypada ok. 3%. Uwarunkowania przyrodniczo-ekonomiczne i warunki gospodarowania w rolnictwie są zbliżone dla województwa zachodniopomorskiego składającego się ze 114 gmin – 11 miejskich, 51 miejsko-wiejskich i 52 wiejskich, do których należy gmina Bierzwnik.

Celem opracowania jest przedstawienie kształtowania się zasobów pracy, ich oceny ilościowo-jakościowej w latach 1987-2007 oraz ukazanie wyników produkcyjno-ekonomicznych badanych gospodarstw. Podstawą faktograficzną analizy są badania ankietowe przeprowadzone metodą wywiadu z kwestionariuszem w latach 1987, 1996 i 2007 na reprezentatywnej grupie losowo wybranych gospodarstw.

1. Ocena kapitału ludzkiego w badanych gospodarstwach indywidualnych

Analiza zasobów pracy w warunkach rolnictwa polskiego jest zasadna z uwagi na występujące duże przestrzenne zróżnicowanie w ich rozmieszczeniu, jakości, mobilności i produktywności. Znajomość zachodzących procesów może przyczynić się do skutecznego realizowania polityki regionalnej w rolnictwie i obszarów wiejskich w celu wyrównywania szans ludzi żyjących w przestrzennie odmiennych warunkach i przez zmniejszanie dystansu cywilizacyjnego pomiędzy poszczególnymi obszarami kraju[3]. Unowocześnienie rolnictwa w gospodarce rynkowej mierzyć należy nie tylko poziomem efektywności i konkurencyjności produkcji rolnej w stosunku do innych krajów, ale także strukturą społeczno-zawodową wsi, wyrażoną stosunkiem zatrudnionych w rolnictwie do ogólnego potencjału pracy. O rozwoju i konkurencyjności regionów, obok wyposażenia w kapitał rzeczowy, decyduje nagromadzony zasób wiedzy, inteligencji i umiejętności oraz przedsiębiorczości mieszkańców.

Sytuację demograficzną (lata 1987-2007) badanych gospodarstw określa średnia liczba osób przypadająca na jedno gospodarstwo oraz w przeliczeniu na 100 ha UR. Z danych tabeli 1 wynika, iż średnia liczba osób uległa zmniejszeniu z 3,83 do 3,56, co oznacza jej średnioroczny spadek o 0,33%. Podobne procesy występują w innych regionach, wskazując na zmniejszanie się liczebności rodzin chłopskich

[3] A. Radwan, S. Sarat, Regionalne zróżnicowanie zasobów pracy w gospodarstwach chłopskich, „Studia Małopolskie" 3/1997, s. 161-177.

w kraju[4]. Najliczniejsze rodziny występują w dużych gospodarstwach, a ich liczebność maleje wraz ze zmniejszaniem się obszaru gospodarstwa. W 2007 r. na średnią rodzinę w badanej gminie w grupie 1-5 ha przypadało 3,1 osób, a w gospodarstwach pow. 15 ha – 3,9.

Tabela 1. Zasoby ziemi i pracy w badanych gospodarstwach

Lata	Liczba gospodarstw	UR na 1 gospodarstwo w ha	Liczba osób w rodzinie na:		Potencjał pracy*	
			1 gospodarstwo	100 ha UR	ogółem	w gospodarstwie
1987	134	11,3	3,83	33,9	2,42	1,63
1996	93	13,6	3,87	28,5	2,01	1,65
2007	107	17,7	3,56	20,1	2,00	1,50

* Obliczono wskaźnikami Frenkla (zob. I. Frenkel, *Zatrudnienie w rolnictwie polskim. Tendencje aktualne i perspektywy*, KIW, Warszawa 1968).

Źródło: badania własne w latach 1987, 1996, 2007.

Różnice te występują z większym natężeniem w przeliczeniu na jednostkę powierzchni. Średnia liczba osób w 1987 r. na 100 ha wynosiła 33,9, a w 2007 r. 20,1. Dynamika zmniejszania liczebności osób na jednostkę powierzchni wynosiła średniorocznie 2%, co spowodowane zostało znacznym wzrostem przeciętnego obszaru w badanych gospodarstwach z 11,3 ha w 1987 r. do 17,7 ha w 2007 r. Zmniejszaniu liczebności rodzin chłopskich towarzyszył malejący potencjał pracy przeciętnej rodziny z 2,42 do 2,0 jednostek pełnowydajnych. W 2007 r. większy potencjał pracy wykazywały rodziny w dużych gospodarstwach: 10-15 ha – 2,4 i pow. 15 ha – 2,0, podczas gdy w grupach do 2 ha – 1,6, a 2-5 ha – 1,8 jednostki pełnowydajnej. Niewielki areał użytkowania gruntów sprawia, iż część zasobów pracy lokowana jest poza rolnictwem. Praca zarobkowa dla pewnej części rodzin staje się ekonomiczną koniecznością. Odsetek ten w badanych obiektach wynosił odpowiednio w 1987 r. – 33%, w 1996 r. – 18% i w 2007 r. – 23%. Wysokie zasoby posiadanego potencjału pracy będące poza gospodarstwem występują w małych gospodarstwach. Odsetki te w 2007 r. w poszczególnych grupach areałowych wynosiły: do 2 ha – 48%, 2-5 ha – 37%, 5-10 ha – 34%, 10-15 ha – 17% i w grupie pow. 15 ha – 7%.

[4] A. Radwan, *Usługi produkcyjne w procesie przemian strukturalnych gospodarstw rodzinnych*, ZN AR Rozprawy, z. 272, Kraków 2001.

W rolnictwie polskim jesteśmy świadkami zmian charakteru społeczno-zawodowego rodzin chłopskich, na co ma wpływ rosnący odsetek zasobów pracy gospodarstw wykorzystywanych poza nim. Obrazuje to tabela 2 pokazująca zmniejszanie się odsetka rodzin czysto rolniczych (D) na rzecz wzrostu udziału grup (A) i (B). W analizowanym okresie w opinii respondentów zmieniają się źródła utrzymania rodziny. Jeżeli w 1996 r. 43% rodzin uznało, że ich głównym źródłem utrzymania jest gospodarstwo rolne, to w 2007 r. takich rodzin było 28%. Wzrosła natomiast w 2007 r. do 21,5% liczba gospodarstw, w których dochody pochodziły spoza gospodarstwa przy 8,6% w 1996 r., dochodów raczej spoza gospodarstwa odpowiednio 16,8% i 11,8%. Odsetek respondentów uważających za zrównoważone dochody z pracy w gospodarstwie i poza nim wynosi dla 1996 r. 28% i 26,2% w 2007 r., a osiągane dochody raczej z gospodarstwa – odpowiednio 8,6% i 7,5%.

Tabela 2. Charakter społeczno-zawodowy rodziny w latach 1996-2007

Lata	Udział członków rodziny pracujących zarobkowo (%)				Średni wskaźnik zatrudnienia*
	A	B	C	D	
1996	5,4	32,2	6,5	55,9	0,82
2007	14,0	34,6	2,8	48,6	0,75

A – pracują oboje z prowadzących,
B – pracuje jedno z prowadzących,
C – pracuje ktoś z członków rodziny,
D – nikt nie pracuje zarobkowo.

* Stosunek pracy w gospodarstwie do ogólnego potencjału pracy rodziny.

Źródło: badania własne.

Analiza wielkości zatrudnienia w badanych gospodarstwach ukazuje nam jego zmniejszanie – z 14,2 jednostek pełnowydajnych na 100 ha w 1987 r. do 8,7 w 2007 r. Czynnikiem sprawczym wysokiego zatrudnienia jest struktura obszarowa. Małe gospodarstwa posiadają wysokie zasoby pracy na 100 ha i zatrudnienie to utrzymuje się w analizowanych latach na zbliżonym poziomie w grupach obszarowych do 15 ha. Jedynie w grupie pow. 15 ha zaznacza się wyraźny spadek zasobów pracy spowodowany znacznym wzrostem przeciętnej wielkości obszarowej gospodarstw w tej grupie do ok. 37 ha UR (tabela 3). Zaistnienie gospodarstw o takiej wielkości obszarowej mogło się dokonać w wyniku przepływu ziemi z sektora państwowego.

Tabela 3. Zatrudnienie w rolnictwie w jednostkach pełnowydajnych na 100 ha UR

Lata	Ogółem	< 2 ha	2-5	5-10	10-15	>15
1987	14,2	78,6	30,1	23,8	14,2	9,9
1996	12,1	54,2	37,6	17,5	14,1	8,3
2007	8,7	55,3	37,4	16,5	14,3	4,9

Źródło: badania własne w latach 1987, 1996, 2007.

Rolnicy odczuwają potrzebę zwiększania powierzchni obszarowej gospodarstw, chęć taką wyraziło prawie 55% ankietowanych, uważając obszar swojego gospodarstwa za zbyt mały, przy prawie 42% uważających posiadany obszar za odpowiedni.

Zmiany jakościowe, jakim poddawane jest współczesne rolnictwo, nierozłącznie wiążą się z doskonaleniem kapitału ludzkiego, przez wzrost poziomu wykształcenia i kwalifikacji rolniczych. Najważniejsze czynniki rozwoju kapitału to edukacja i instytucje oświatowe, które nie tylko tworzą kapitał ludzki, ale są ważnym narzędziem socjalizacji przekazującym kapitał społeczny pod postacią wpajanych reguł i norm[5]. Wzajemne oddziaływanie komplementarnych względem siebie form kapitału sprawia jego wzmacnianie i rozszerzanie na terenach wiejskich przez promowanie lokalnego partnerstwa, przedsiębiorczości, wspierania samopomocowych form służących rozwiązywaniu problemów lokalnych, co tworzy warunki ku wielokierunkowemu rozwojowi wsi i rolnictwa. Wieś polska, jak zauważa M. Kłodziński[6], potrzebuje przede wszystkim wiedzy, motywacji, skłonności i umiejętności współdziałania, samorządności oraz poprawy efektywności gospodarowania w rolnictwie. Postępująca intensyfikacja i technizacja stawia przed producentami rolnymi wysokie wymagania w zakresie kwalifikacji zawodowych. Niedostateczny poziom wiedzy rolnej oraz niskie wykształcenie stają się istotną barierą w unowocześnianiu produkcji rolnej. Rolnicy z lepszym przygotowaniem zawodowym, ukończoną szkołą rolniczą, dysponują większą ilością środków produkcji, częściej inwestują i osiągają lepsze wyniki produkcyjne[7].

[5] F. Fukuyama, *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, PWN, Warszawa 1997.

[6] M. Kłodziński, *Problemy przekształceń obszarów wiejskich w kierunku wielofunkcyjnym*, w: *Wieś i rolnictwo na przełomie wieków*, red. I. Bukraba-Rylska, A. Rosner, IRWiR PAN, Warszawa 2001.

[7] B. Klepacki, *Wykształcenie jako czynnik różnicujący zasoby, organizację i wyniki ekonomiczne gospodarstw*, Roczniki Naukowe SERiA, t. VII, z. 1, Warszawa-Poznań 2005, str. 124-128.

W badanych gospodarstwach istniejący poziom wykształcenia należy uznać za niezadowalający i świadczący o opóźnieniu edukacyjno-cywilizacyjnym wsi, gdyż aż około 1/3 respondentów wykazywało się jedynie podstawowym wykształceniem, a udział osób o niepełnym podstawowym wykształceniu obejmował 10% rolników. Ukończoną szkołę zasadniczą zawodową miało 42% respondentów, 13% rolników legitymowało się wykształceniem średnim i 8% wyższym. W analizowanym okresie nastąpiła nieznaczna poprawa poziomu wykształcenia spowodowana głównie wymianą pokoleniową w obrębie gospodarstw przejmowanych przez następców. Średni wiek kierowników gospodarstw wynosi 45 lat, a najliczniejszą grupę stanowią respondenci pomiędzy 40 a 50 rokiem (31,8%), następnie 50-60 lat – 30%. Udział gospodarstw prowadzonych przez rolników powyżej 65 roku życia obejmował jedynie 4,7%. W województwie zachodniopomorskim na ponad 55,2 tys. gospodarstw rolnych wykształcenie wyższe w 2005 r. miało 2,5% rolników, policealne i średnie 8,7%, zasadnicze zawodowe 7,3%, mających jedynie kursy rolnicze było 19,6% i aż 61,8% to rolnicy bez wykształcenia rolniczego[8].

2. Wyniki produkcyjno-ekonomiczne w badanych gospodarstwach

W kraju rolnictwo jest zróżnicowane posiadanym potencjałem wytwórczym, jego efektywnością oraz uzyskiwanymi wynikami produkcyjno-ekonomicznymi. W analizie efektywności działalności rolniczej gospodarstw wykorzystano podstawowe kategorie – produkcję końcową brutto i towarową brutto. W tabeli 4 dla okresu 1987-2007 przedstawiono procesy zmian, które dokonały się w gospodarstwach w zakresie technicznego uzbrojenia ziemi i pracy.

W badanych gospodarstwach nastąpił przyrost ciągników oraz wzrosły zasoby mechanicznej siły pociągowej na 100 ha UR. W żadnym z gospodarstw konie nie stanowiły głównej siły pociągowej, podczas gdy w 1987 r. gospodarstw takich było 14,2%, a w 1996 r. 4,3%[9]. Nastąpił również wyraźny przyrost mocy urządzeń technicznych na jednostkę pełnowydajną pracy. Jeśli w 1997 r. przypadało ich 28,3 kW (ciągniki, maszyny samobieżne, środki transportu i silniki elektryczne), to 2007 r. 57,1 kW. Osobliwą cechą rolnictwa zachodniopomorskiego wyróżniającą je na tle kraju są duże zasoby ziemi w gospodarstwach rolnych oraz wysoka wartość środków trwałych, która w 2005 r. na jednostkę pracy wynosiła ok. 155 tys. zł, przy średniej wartości dla kraju 51,1 tys. zł[10].

[8] *Charakterystyka obszarów wiejskich*..., op. cit.

[9] A. Radwan, *Usługi produkcyjne w procesie przemian*..., op. cit.

[10] A. Radwan, *Regional diversification of agriculture in Poland*, Hradecké Ekonomické Dny 2008, Hradec Kralove, http://www.uhk.cz/fim/, 2008.

Tabela 4. Elementy technicznego uzbrojenia rolnictwa i jego produktywność

Lata	Uzbrojenie pracy i ziemi			Produktywność ziemi na 100 ha		Produktywność pracy na jednego pełnozatrudnionego	
	Gospodarstwa z ciągnikami (%)	Siła pociągowa na 100 ha UR	KW na jednego pełnozatrudnionego	Pkb*	Ptb**	Pkb	Ptb
1987	63,4	52,3	28,3	42,4	43,2	293	298
1996	76,3	77,3	31,6	38,6	38,9	317	319
2007	79,0	86,6	57,1	28,7	27,2	328	311

* produkcja końcowa brutto
** produkcja towarowa brutto

Źródło: badania własne w latach 1987, 1996, 2007.

Wyliczone dla okresu badań mierniki produktywności ziemi i pracy wyrażone produkcją końcową brutto i produkcją towarową w jednostkach zbożowych pokazują zmniejszanie się produktywności rolnictwa na jednostkę powierzchni, a z kolei jej wzrost na jednostkę pełnowydajną pracy. Rolnictwo woj. zachodniopomorskiego należy do regionów, w których poziom intensywności produkcji z jednostki powierzchni jest relatywnie niższy niż w pozostałych częściach kraju. W 2005 r. przy średniej na 1 ha produkcji końcowej brutto, wynoszącej w kraju 3154 zł, wartość ta w woj. zachodniopomorskim stanowiła zaledwie 60,9%[11]. Natomiast wysoki poziom produkcji przypadał na jednego pełnozatrudnionego, wyniósł 48 tys. zł, przy średniej dla kraju 21,9 tys. zł. W badanych gospodarstwach taką produktywność pracy osiągali jedynie rolnicy w grupie pow. 15 ha (tabela 5).

Produktywność pracy w rolnictwie uznać należy za miernik ważniejszy od produktywności ziemi. Wynika to z istoty gospodarowania i wzrostu gospodarczego, których sens sprowadza się do wytwarzania coraz większej części dóbr na osobę, co z kolei staje się możliwe tylko dzięki wzrostowi wydajności pracy. Warunkiem realizowania takiego celu jest postępujący proces poprawy struktury obszarowej gospodarstw, któremu towarzyszyć powinien odpowiedni przyrost środków technicznych. Badania w gospodarstwach respondentów wskazują na duże różnice w produktywności pracy między grupami areałowymi na rzecz gospodarstw wielkoobszarowych, a z kolei wyższej produktywności ziemi w grupie gospodarstw najmniejszych obszarowo.

[11] Ibidem.

Tabela 5. Produkcja końcowa i towarowa w gospodarstwach indywidualnych

Wyszczególnienie	Ogółem w zł	< 2 ha	2-5	5-10	10-15	> 15 ha
		ogółem = 100,0				
Produkcja końcowa na 1 ha UR	2532	147,7	133,5	93,8	112,6	95,4
Produkcja końcowa na jednostkę pełnowydajną	28960	23,4	31,2	55,4	68,6	169,7
Produkcja towarowa na 1 ha UR	2369	116,7	111,7	85,3	109,8	98,0
Produkcja towarowa na jednostkę pełnowydajną	27106	18,4	26,1	50,3	66,9	174,5

Źródło: badania własne w latach 1987, 1996, 2007.

Podsumowanie

Badania w gospodarstwach gminy Bierzwnik pokazują, że w analizowanym okresie następowało zmniejszanie się zasobów pracy w rodzinach chłopskich. Procesy te z większą intensywnością zachodziły w większych obszarowo gospodarstwach. Niedostatek ziemi w relacji do posiadanych zasobów pracy sprawia, że znaczne jej odsetki coraz częściej lokowane są poza gospodarstwami. Prowadzi to w efekcie w wielu gospodarstwach rolnych do zmian ich charakteru społeczno-zawodowego. Udział gospodarstw, w których główne dochody pochodziły z działalności rolniczej, ulegał w kolejnych okresach badań kurczeniu się względem pozarolniczych źródeł zarobkowania.

Pomimo poprawy poziomu wykształcenia w badanym okresie, zarówno wykształcenie, jak i poziom kwalifikacji zawodowych rolników uznać należy za niezadowalające, gdyż jeszcze ponad 1/3 respondentów posiada jedynie wykształcenie podstawowe, a co dziesiąty rolnik nie ma ukończonej szkoły podstawowej. Zmiany pokoleniowe, przejmowanie gospodarstw przez młodych rolników, obniżenie średniego wieku producentów rolnych – z pewnością przyczyniać się będą do poprawy wymienionych wskaźników.

W rolnictwie regionu zachodniopomorskiego następuje wzrost potencjału wytwórczego gospodarstw chłopskich przez poprawę struktury obszarowej oraz

przyrost środków technicznych. Przejawia się to rosnącą produktywnością pracy na jednostkę pełnowydajną. Najwyższą produktywność pracy uzyskują rolnicy w gospodarstwach największych obszarowo, a z kolei produktywność ziemi w najmniejszych obszarowo.

HUMAN CAPITAL IN AGRICULTURE OF THE ZACHODNIOPOMORSKIE REGION AND ITS PRODUCTION-ECONOMIC RESULTS (ON AN EXAMPLE OF BIERZWNIK COMMUNE)

Summary

The article presents an assessment of labour resources in agriculture of the Zachodniopomorskie region. The analysis was based on the results of survey studies conducted in 1987, 1996 and 2007 on a representative sample of agricultural farms in the Bierzwnik commune. Determined were labour potential, socio-economic potential, main sources of income of peasant families and labour resources per individual farm area groups. The analysis comprised qualitative assessment of labour resources of farmers running agricultural workshops. Production-economic results of farms were described in categories of final and market output through computing land and labour productivity in individual periods and farm area groups. The studies confirmed diversification of farms with respect to possessed factors of production and their effectiveness conditioned by the area structure.

Translated by Andrzej Radwan and Aleksander Wadoń